
A csehszlovák határvidék megtisztítása

Mi történt a Szudétafölddel és a német lakossággal, miután elűzték őket onnan 1945–48-ban? Erre a kérdésre kereste a választ *Eagle Glassheim*, a Brit Kolumbiai Egyetem docense. A kötet a Pittsburgh-Egyetem kiadványa. Glassheim korábban megjelent munkája: *Noble Nationalists: The Transformation of the Bohemian Aristocracy*.

A II. világháború után körülbelül három millió németet telepítettek ki Csehszlovákiából, és két millió csehet és szlovákot költöztettek a helyükre. Az épített és természeti környezet pusztulását, az újra letelepedés nehézségeit a határ mindkét oldalán keservesen élték át az érintettek. Az 1930–40-es években gyakori volt Európában, hogy a nem kívánatos kisebbségektől megtisztították a társadalmat, ezzel „oldották meg” a gondokat. Ironikus azonban, hogy nemcsak az elűzött németek lettek gyökértelenek, hanem a helyükre költöztetett csehek is.

A belügyminisztérium 1945 májusi kiáltványa kihirdette, hogy a Szudétaföldet, „amelyet 1938-ban egy idegen hatalom foglalt el” (6.), ezentúl Határvidéknek kell nevezni. Ez a vidék ezután már nem „összeköttetést” jelentett, hanem elvágta az átjárást a határ másik oldalával.

A háború után azonnal megindították a volt Szudétaföldön a szénbányászatot, energiatermelést és vegyipart. A területet az államszocialista rendszer kísérleti terepének tekintették. Az erőltetett iparosítás érdekében a kormány feláldozta a lakosság egészségét és a táj épségét. Falvak százait rombolták le, hogy helyet csináljanak a terjeszkedő szénbányáknak. Az energiaéhség arra készítette a rezsimet, hogy 1961-ben Most városa alatt nyissanak bányát. A város a kommunista modernizáció áldozata lett.

Az első fejezet bemutatja, hogy a csehek és németek évszázados harca közben hogyan alakult ki nemzeti kötődésük a szülőföldhöz. A második fejezetben arról van szó, hogy a politikai retorika a németek ellen fordította a közhangulatot, előkészítve ezzel a kitelepítésüket. A harmadik fejezet követi a lelki megrázkódtatástól szenvedő németeket új lakóhelyükre, az ellenséges helyi lakosok közé. A negyedik rész a Szudétaföldre telepített csehekkel, illetve a terület kommunista átalakításával foglalkozik. Az ötödik fejezet témája Most városa, amelynek helyén tárnákat nyitottak. A hatodik fejezet a gazdaság és társadalom betegségeit és az ideológiai megosztottságot vizsgálja.

A határvidék 1945 előtt. A nemzeti identitás helyreállítása érdekében „első célunk... teljesen megtisztítani az egész köztársaságot a németektől”, nyilatkozta Drtina leendő igazságügyi miniszter 1945 májusában (15). Ezért éles határokkal kijelölték a térképen a csehek és a németek helyét, figyelmen kívül hagyva a határvidék népének történelmi és társadalmi helyzetét.

A szerző *Elizabeth Wiskemann* brit újságíró-történész 1937-es beszámolója alapján földrajzi és településszerkezeti leírását adja a Szudétaföldnek. Az Elba-parti város, Aussig (Ústí nad Labem) kikötőjéből vegyi, textil- és üvegárakat szállítottak Hamburgba. A Határvidéken szarvasmarha-, kecsketartással és burgonyatermesztéssel foglalkoztak. Aussigtól nyugatra lignitbányászat folyt, szegény volt a lakosság, de a híres fürdővárosokban, Teplitz, Karlsbad, Marienbad, Franzensbad, elegáns, gazdag közönség kúrálta magát. Az Érchegekben rádiumot bányásztak. Délen nagy volt a szegénység. Híres volt a budejovicei (Budweis) sör. A cseh–német–lengyel határ mentén és a volt osztrák–cseh Sziléziában szénbányászat és textilipar, Ostravában vas- és acélgyártás folyt. A lakosság – érdekei szerint – ingadozott a cseh és német identitás között.

A két nép ellentéte a XVI. századból ered. Csehország áttért a protestáns vallásra, emiatt szembekerült a Habsburg uralommal. Ennek következménye lett a defenesztráció, és az 1620-as fehérhegyi csata, amelyben a katolikus Habsburg-csapatok legyőzték a cseheket. Kivégezték vagy elűzték őket, helyükbe királyhű németeket telepítettek. A nemzeti hovatartozás gondolata a francia forradalomból sugárzott

szét. A nemesség küzdelmet indított a cseh nyelvért, a német államnnyelvvel szemben. A nyelvi és területi patriotizmus összefonódott, és fokozódott a küzdelem a csehek és németek között. Lerombolták egymás emlékműveit, és eredettörténeteikkel igazolni vélték a Határvidékhez való jogukat. E tevékenységben élen jártak a német „szülőföld” (Heimat, domov) mozgalmak. Ezek a helyi, regionális csoportok gyűjtötték a nép kézműves termékeit, történeteit, nyelvjárási jellegzetességeit. A cseheknek szintén megvoltak a szülőföldszervezeteik, az iskolák, bankok, mezőgazdasági szövetkezetek és utazó könyvtárak. 1918-ban három millió cseh és hét millió német élt egymás mellett külön társadalmi szerkezettel, gazdasággal és nemzeti mitológiával. A két népcsoport vetélkedése a nemzeti érzés iránt közömbösek meggyőzéséért folyt.

Az I. világháború és a monarchia széthullása után Csehszlovákia névlegesen nemzeti, valójában soknemzetiségű állam lett. Az új vezetők Wilsonra hivatkozva próbálták igazolni a csehek uralmát, illetve a Határvidék bekebelezését. Kezdetektől világossá tették, hogy cseh és szlovák nemzetállamot akarnak létrehozni. A németeket *Masaryk* bevándorlóknak és gyarmatosítóknak, a nép politikai kalandoroknak nevezte. Földosztás révén kiszorították őket, lerombolták az emlékműveiket, állami tulajdonba vették az erdeiket. Az 1929-es gazdasági válság súlyosan érintette a Határvidéket. A szudétanémet ipar tönkrement, nem volt vevő a termékeire, nem volt közönség a fürdővárosokban. Nagy volt a munkanélküliség. A németek a csehek hibáztatták. 1933-ban Konrad Henlein megalapította a jobboldali Sudetendeutsch Heimat Frontot „nemzeti tulajdonuk védelmére”, majd a front párttá alakult (SdP), és elősegítette Hitler terjeszkedését. 1938 nyarán Németország annektálta a Szudétaföldet, Beneš Londonba menekült. 1939 márciusában Cseh- és Morvaország német protektorátus lett, Szlovákia névlegesen önálló maradt.

A szudétanémetek örömmel üdvözölték a nagy német szülőfölddel való egyesülést. Eltörölték a cseh kultúra nyomait, és elüldöztek 160 ezer csehet és 20 ezer zsidót. A szudétanémeteknek azonban csalódnuk kellett. A Heimat-mozgalmat alárendelték a német központosító törekvéseknek, és a Határvidéket a fegyverkezés és

a kivégzések földjévé tették. Terezianstadtból átmenő tábor lett az Auschwitzba szállítandó zsidók, politikai rabok számára. A náci durván megalázták a cseheket, bezárták az egyetemeiket és letörtek minden ellenállást. Több mint 70 ezer zsidót az auschwitzi haláltáborba küldtek. Amikor 1942-ben brit ejtőernyősök megölték Heydrich birodalmi protektort, Hitler leromboltatta Lidicét, megölette a lakóit. A náci erőszakot a csehek csendben tűrték, és biztosították Hitler számára az ipari termékeket, hogy ne pusztítsa el a városaikat, ne tizedelje meg az elitet. De csak a bosszúra vártak. Beneš maga is azt tervezte, a háború után eltávolítja a németeket Csehszlovákiából. Zdeněk Peška professzorral az 1923–24-es görög–török lakosságcsere mintájára kitelepítési tervet készíttetett. Ezután még több kitelepítési terv készült. Beneš azzal érvelt, hogy a gyűlölt németeket a saját érdekükben kell eltávolítani. Sztálin, Churchill és Rooseveltt 1945-ben elfogadták az érvelést.

A Német Birodalom 1945 májusában összeomlott, és Beneš hozzákezdett a németek likvidálásához. Hírheft dekrétuma szerint a németek elvesztették állampolgárságukat és ehhez kapcsolódó jogait. A csehek, katonák, félkatonai szervezetek és hivatalnokok neki estek a németeknek, kiragadták őket az otthonaikból és kényszermunka-táborokba vitték, vagy átadották őket a német és osztrák határon. 1945 végéig 800 ezer szudéta-németet üldöztek el, ebből 30 ezren meghaltak az erőltetett menetben, vagy meggyilkolták őket a táborokban. Mindez a Forradalmi Gárda és a Csehszlovák Hadsereg segédletével, a Vörös Hadsereg jelenlétében történt. Az év végéig mintegy 2 millió németet tettek át amerikai és szovjet zónákba. A nemzetközi és népi vélemény biztatta a cseheket az erőszakra. Tízezrek kerültek koncentrációs táborba, ahol betegségek vagy az öngyilkosság végzett sokukkal. A postelbergi, louny-i és litvinovi munkatáborok közelében később 763 német holttestet találtak. Júniusban az asszonyokra, gyerekekre került sor. Megerőszakolás és egyéb durva cselekmények után több tízezer némettel együtt erőltetett menetben őket is átküldték Szászországba. Az amerikai zónában kevesebb volt a káosz és az erőszak. Összességében 1945-ben 700 ezer csehszlovákiai németet telepítettek ki, 300 ezer elmenekült, 40 ezer meghalt. A

Potsdami Egyezmény után (1945. augusztus) már „szervezett költöztetés” folyt, „humánus módon”.

Döbbenetes esemény volt a brnói halálmenet. A 6 éves náci megszállás miatt a csehek Beneš biztatásával bosszút akartak állni a németeken. Hogy ezt elkerüljék, 1945 nyarán felnőtteket, gyerekeket indítottak el az osztrák határ felé. A gyalogoló tömeg hossza 16 kilométer volt. Végül 28 ezer ember átkelt Ausztriába, 10 ezret pedig táborokba vittek, például a pohorelicei haláltáborba. A halálmenetben 1700 német vesztette életét. Az eseményekért többen felelősek: Beneš, Klement Gottwald, valamint a Kommunista és a Nemzeti Szocialista Párt (nincs köze a német náci párthoz); a szovjet és a cseh hadsereg, mert nem avatkozott be; a kormány határozatlan volt; hiányzott a szállítóeszköz; és a hatóságok utat engedtek a helyiek haragjának.

A háború végén a cseh határvidéken elterjedt a hír, hogy náci terroristák, az ún. werwolfi bosszút állnak a cseheken. Erre a Forradalmi Gárda és más cseh fegyveresek lecsaptak a Werwolf-bandákra, és minden németre lőttek. Ezreket küldtek internáló táborokba, ahol sokan meghaltak tífuszban. 1945 nyarán 22 ezer németet toloncoltak át Szászországba. Egy Ústiban történt fegyverraktári robbanás után a forradalmi gárda rátámadt a németekre és 50-100 embert bedobált az Elbába. A csehek másutt is megtorolták a németek korábbi tetteit. A cseh kormány bátorította a népi igazságtételt.

A potsdami konferencián úgy vélték, csak a németek kitelepítésével lehet megoldani a feszültséget. Kb. 5 millió emberről volt szó. A lebonyolítást a Szövetséges Ellenőrző Tanács és az Egyesített Repatriációs Végrehajtó Testület intézte. A szudétánémetekből 750 ezret a szovjet, 1,75 milliót az amerikai zónába küldtek, a lengyelországi németeket pedig a szovjet és a brit zónába irányították. A cseh belügyminisztérium ellátta őket iratokkal, pénzzel, élelemmel, és gyűjtő központokba kísérték őket. Mindezt zökkenőmentesen végezték. Az öregeket, munkaképteleneket szándékosan besorolták a kitelepítendőkhöz. 1946 januárjában naponta 40 vagon hagyta el Csehszlovákiát 30-30 emberrel. Az év végéig közel 2 millió német „szervezett kitelepítését” oldották meg, de voltak atrocitások és halálesetek. Az

ügyintézés rendben ment, a száműzöttek fájdalmáról nincsenek feljegyzések.

A két nép egymást hibáztatta. A csehek panaszkodtak az évszázados német beavatkozások miatt, a németek a bosszúsomjas cseheket szidták, akik Sztálin segítségével elűzték őket az otthonaikból. A németek kitelepítése valóban Sztálin céljait is szolgálta, mert „baráti” államokkal akarta országát körülvenni, de az erőszakos tisztogatás már a csehek közreműködésével történt.

A megszállt Németországba 1945-ben közel 6 millió német érkezett. A helyi lakosság ellenségesen fogadta őket, mert tifuszosak, dizentériások voltak, depresszió jellemezte őket. A németekre egyébként is ránehezedett a náci múlt. Később ez elhalványodott a gazdasági sikerek és a beilleszkedés következtében. Az elűdözöttek hozzájárultak Nyugat-Németország gazdasági gyarapodásához. Ám pszichológiai sérüléseik nem gyógyultak be ott sem.

Az üldözöttek első hulláma 1944–45-ben Kelet-Poroszországból érkezett Németországba. Ők néhány millióan az orosz hadsereg elől menekültek. 1945 nyarán két millió német érkezett cseh és lengyel területről, utóbb pedig a még ott maradt németek jöttek. Lakás- és élelemhiány volt, terjedtek a fertőző betegségek. Barakkokban, tornatermekben, volt náci táborokban szállásolták el őket. Még 1948-ban is 110 ezren laktak a bajor táborokban. Dachauban és Allachban éhséglázadás tört ki közöttük. A kiütéses tifusz miatt DDT-vel fújták le az embereket. Ezt megalázóan csinálták, éreztetve, hogy a Keletről érkezettek alacsonyrendűek. Súlyos volt az alultápláltság, a depresszió, a mentális kimerültség. A helybeliek másodrendűnek, piszkosnak látták őket, akik veszélyt jelentenek az erkölcsre, a szokásokra. A hatóságok attól tartottak, terjesztik a kommunizmus eszméit. Felvetődött, hogy a kitelepítéssel a szovjetek a vasfüggönnyt akarták a Rajnáig kitolni. A szovjet táborokban még gyötrelmesebb volt az élet, sokan azt kívánták, bár meghaltak volna.

A betelepítettek gazdasági integrálása volt a legfőbb teendő. Az amerikai–brit–német hármasság először a lakáskérdés megoldására, majd a kis üzletek és a mezőgazdasági termelés beindítására törekedett. Engedélyezték a kézműipari tevékenységet, a menekül-

tek is kaphattak Marshall-segélyt. Az új Német Szövetségi Köztársaság minisztériuma 1949 után szétköltöztette a túlzásúft Bajorországból a betelepítetteket, és kölcsönökkel segítette, hogy vidéken vállalkozásba kezdjenek, házat építsenek. A menekültek között 1956-ban már 63 százaléknak volt saját otthona. A munkanélküliek aránya 1954-ben csupán 3,1 százalék volt. A szovjet zónában 1948-ig a menekültek fele kapott pénzt vagy lakást az elkobzott házakban. 1950-ben már kevesen éltek táborokban. A vidékieket küldték volna az ipari körzetekbe, a szászországi uránbányák közelébe, a többség azonban vidéken maradt, mert az 1945-ös földreform során földet kaptak. A menekültek integrációja, legalábbis gazdasági, anyagi értelemben, 1948–50-re sikerült.

Meg kellett azt is oldani, hogy az újonnan jöttek otthon érezzék magukat új helyükön. Pszichológusok, szociológusok segítették őket, és ünnepeket, adakozást szerveztek számukra. Sokan reménykedtek, hogy visszamehetnek régi otthonukba. Kiderült, hogy az anyagiak biztosítása nem elegendő kompenzáció az elvesztett múltért. A „Heimat-filmek” bizonyos fokig gyógyulást nyújtottak: azt sugallták, a hagyományok őrzése védelmet nyújt az új környezetben. Konrad Adenauer jobbközép kormánya a revízió emlegetésével meg akarta nyerni a menekülteket. A szovjetek nem foglalkoztak határrevízióval.

Az 1960-as évek változást hoztak: a betelepítettek beilleszkedtek, a revizionista hangok elcsitultak. A menekültek 60 százaléka már nem ment volna vissza régi otthonába. A német közemlékezet már a háborús bűnökkel, a holokauszttal, a nemzeti szocializmushoz kapcsolódó bűnrészességgel foglalkozott. A száműzöttek fájdalma visszaszorult a magánemlékezet területére. *Günter Grass* és *W. G. Sebald* arról írtak, hogy a német bűnök elfojtása súlyos teher a népen. A kitelepítettek szenvedéseit *Andreas Kossert* írta le (*Kalte Heimat*, 2008). Szerinte ezt be kell építeni a közös emlékezetbe.

Az új határvidék. A II. világháború után a korábbi Szudétaföld egy utópisztikus etnikai, társadalmi és környezeti átalakítási kísérlet helyszíne lett. Bár az ipar újjáéledt, a határvidék mégsem lett eredményes. Az odalátogatók még az 1980-as években is néptelen

falvakról, omladozó templomokról, nyitott bányagödrökről és sűrű füstködről számoltak be. Észak-Csehország elöl járt a halálozásban, alkoholizmusban, bűnözésben és öngyilkosságban. Az erőszakos népességcsere tönkretette a határvidéket – állapította meg *Petr Prihoda* (Elvesztett történelem, 1985). Az otthon elvesztése csak részben magyarázat a pusztulásra, másik részben a kommunista párt iparosítási politikája és a szénbányászat okolható, amely minden emberi érték-nél előbbre való volt.

1945 nyarán a kitelepítések nyomán megindult a csehek áradata a határvidékre, hogy elfoglalja a német házakat, farmokat, üzleteket. Az állam könnyű meggazdagodást, olcsó házakat, új életet ajánlott nekik. A letelepítést és a vagyonok elosztását a letelepítési hivatal és a helyi nemzeti bizottságok intézték. 1945 végén kb 1,8 millió cseh és 1,9 millió német volt a határvidéken. 1947 végén 2,5 millió cseh élt ott 225 ezer némettel. A költözések teljesen át rajzolták Szudéta-föld etnikai, társadalmi és kulturális képét.

A határvidékre zúduló csehek jó állást és lakást akartak, volt, akit hazafiság vagy szocialista meggyőződés vezetett, de voltak, akik csak fosztogatni mentek. A munkások között súlyos volt az alkoholizmus és a munkahelyi hiányzás. A bányákban, az üvegyárban hiányoztak a német szakmunkások. Nehéz volt dolgozót találni a mezőgazdaságba, nem értettek a termeléshez. A népsűrűség néhol 30 százalékra esett vissza. Gondot okozott a német és a cseh lakosság együttélése. Más tájakról is telepítettek ide: 39 ezer cseh jött Ukrajnából, 42 ezer magyar Szlovákiából, bár ez utóbbiakból 16 ezren hamarosan visszamentek. Szlovákiából 16 ezer cigány érkezett. Ez az etnikai sokféleség sok nehézséget okozott. A csehek vezető szerepet akartak. A német vagyonok szétosztásánál egymás ellen fordultak a régi és új cseh lakosok.

A kommunista vezetés el akarta törölni a német elődök nyomait. Beneš kijelentette, hogy mindent „németelleníteni kell”, a neveket, régiókat, városokat, szokásokat (Beneš beszéde, Tábor, 1945.). A határvidék számára cseh történelmet írtak, eszerint a csehek történelme folyamatos, nem szakították meg a németek. Cikkek jelentek meg a Szudéta-föld cseh emlékműveiről, romjairól, híres szülötteiről, az

ősi szláv székhelyről, Décin (Tetschen) városáról. Az 1947-es nagy-szabású prágai kiállítás azt sugallta, hogy a szudéta medence mindig cseh terület volt. Rádióműsorokban bizonygatták a külföld előtt, hogy sikeres volt a lakosságcsere, stabil a helyzet a határvidéken. Új, materialista identitást akartak teremteni, amelyben a munka, az ipar és a gépek a főszereplők. A jelszó a szocialista termelékenység lett. E gondolatok köré szervezték Liberec-ben a nagy BOK, „Felszabadított régiót építünk!”-kiállítást 1946-ban. A cseh ipari eredményeket, a modern technológiát ünnepelték. Megnyitották a munkások előtt a híres fürdőket, államosították a nagy német üzemeket, a kisebbeket Szlovákiába telepítették vagy bezárták. A termelés az 1946-osnak 70–73 százalékára esett vissza. Az 1946. évi választáson a kommunisták 40 százalékot értek el, de a határvidéken, ahol szétesztették a német tulajdont, 53 százalékot szereztek. A sztálini nehézipari tervek mintájára Észak-Csehország lakosságának 48 százaléka az iparban dolgozott. A letelepítés anyagi kérdés volt, a kultúrával kevésbé törődtek.

1982 januárjában olyan hatalmas savas felhő borult a barnaszén-régióra Ústí-től Chomutov-ig, hogy az emberek zihálva lélegeztek, és a közlekedést gyakran le kellett állítani. A levegő kéndioxid tartalma már halálos volt. A lakosok várható élettartama 3-5 évet rövidült. A központ állandóan több szén- és több energiát követelt, a terjeszkedő felszíni bányászat 1980-ra 116 falut nyelt el, és eltörölték Most történelmi városközpontját. Észak-Csehország holdbéli táj volt még az 1990-es években is.

A környezeti pusztulást sokan a Kommunista Párt önkényuralmának tulajdonították, mások a németek elűzését, a demoralizált betelepítetteket, az identitás válságát, a közösség hiányát, a könyörtelen materializmust okolták. A termelés irracionális hajszolása által okozott kár becslést értéke évente 8 billió korona lehetett. A környezetromboló politika egyik oka az volt, hogy a szén-, a kémiai és energialobbi nem engedte, hogy csökkentsék a termelést, és minimális költséggel annyi nyereséget akartak kitermelni, amennyit csak lehetséges.

Utópisztikus kísérletezés másutt is előfordult; a szovjetek kísérleti városa Magnyitogorszk volt, a lengyeleké Nowa Huta, Magyaror-

szágon Sztálinváros, Kelet-Németországban Eisenhüttenstadt. A lengyel és a cseh esetben etnikai tisztogatás is történt. Az emberek segítségért könyörögtek: 1987-ben a komutovi petíciót, 1989. november 11–12-én a teplicei tüntetést oxigénért, tiszta levegőért rendezték. Észak-Csehország a kelet-európai kommunizmus hibás korszerűsítési politikájának jelképe, Most városa pedig riasztó példája lett.

Mostból nem maradt egyéb, mint egy késő gótikus templom. Mögötte a tárna kezdődött, és mérföldekre üres volt a táj. A kommunista nehéziparnak ugyanis szüksége volt a Most alatt található gazdag szénleletre. A városból 50 ezer németet elűztek, helyükbe csehek, szlovákok és cigányok érkeztek. Göring a mosti szénmező több bányáját beolvasztotta a Sudetenländische Bergbau AG-be, majd egy nagy vegyipari céggel a szénből olajat és gázt állítottatott elő. 1944-ben 40 ezer tonna benzolt termeltek havonta. 1938-ban Hitler anektálta a Szudétaföldet, mire a csehek menekültek vagy deportálták őket. A kristályéjszakán a nácik felgyújtották a mosti zsinagógát, és 1200 zsidó lakost elűldöztek. 1945-ben a visszatért csehszlovák kormány – Beneš közreműködésével – 53 ezer németet telepített át a megszállt Németországba. Az állam még a kommunisták hatalomra kerülése előtt elkobozta a házukat, üzletüket, személyes holmijukat, és cseheknek, szlovákoknak adta.

Mostban már a háború előtt is folyt külszíni bányászat. A 28 ezer lakosú várost középkori és XIX. századi utcák, neoreneszánsz házak, gyárak, impozáns posta, bányahivatal, bíróság és színházi épület alkották. A kommunisták a bányákban, és az erőművekben mind nagyobb termelési eredményeket követeltek. A külszíni munkák során sok millió tonna talajt fejtettek le a felszínről, ahol egykor erdők, farmok és falvak voltak. Még több szén kellett, ezért úgy döntöttek, el kell költöztetni Mostot, mert alatta nyolcvanhat millió tonna szén feküdt. Maga a nép is helyeselte a terveket, mert munkahelyekre és új, modern, központi fűtéses, vízvezetékes lakásokra számított. 1965-1970 között több mint 5400 családot költöztettek ki a régi Mostból. Csupán néhány száz cigány család maradt a helyszínen. A tízezer tonna súlyú Nagy-Boldogasszony templomot 1975-ben mérnökök és technikusok síneken 840 méterrel arrább szállították. A régi romok

eltakarítása még az 1980-as években is folyt. Közben felépült az új Most két széles sugárúttal és villamosvonallal. Új paneltömbök, 6-10 emeletes házak épültek a városban. Az új Most modern szocialista város lett. Le Corbusier hatására ekkor másutt is toronyházakat emeltek a városközpontokban. Prágát is megújították.

1975-ben a régi Most lakóinak többsége vidékről beköltöző roma volt. A városi környezetben sem javult a romák rossz higiéniája, írástudatlansága és a munkához való viszonya. A hatóság többféle módszerrel próbálta megoldani a „cigányproblémát”. Tízezer számra költöztették be őket apartmanokba, de a romák nem változtattak a szokásaikon. Ekkor szétszórták őket a többségi társadalomban, ők azonban nem akartak elszigetelten élni, a többségi társadalom pedig nem akarta befogadni őket. Ezután 26 dolgozni hajlandó családot átvittek Új Mostba, az alkoholistákat, munka- és iskolakerülőket, bűnözőket otthagyták a régi helyen. A régi Mostból roma gettó lett. Erre a romák számára építettek egy külön városrészt, és oda, Chanovba költöztették őket, radikálisan megjavítva a körülményeiket. Azonban ahogy annyi más kommunista kísérlet, Chanov is bukás volt. A korábbi szociális problémák ezután is jelen voltak a romák között. 25 évvel később a város még mindig kétségbeesítő állapotban volt, rasszizmus, munkanélküliség és állandó környezeti problémák gyötörték. Pozitívum, hogy a szénvállalkozás fákat, parkokat telepít a bányák helyén. A templom ma múzeum. A város történetéről film készült.

1982-ben disszidens művészek gipszből egy torzót építettek a Régi Most romjain. A falakon mászó, csüngő testek, az ablakokból kiugró, menekülő emberalakok jelenítik meg a halálra ítélt város múltját. A szoborcsoport döbbenetesen érzékelteti, hogy milyen kopár földdé tette az ökológiai válság és a szudétanémetek elűldözése a cseh határvidéket.

Glassheim az utolsó fejezetben a határvidékről szóló cseh és német véleményeket mutatja be. A szudétanémetek 1989-ig vágyakozva néztek át a határon elvesztett szülőföldjük irányába. A Heimat-klubok és a Szudéta Landmannschaft a tulajdonokért kárpótlást, és a visszatérés lehetőségét követelték. A németek megjegyezték, hogy ők elvesztették az otthonukat, de ellenfeleik sem nyerték meg.

A csehek új identitást akartak teremteni. Eltávolították az elhagyott, romos épületeket, és új lakosokat vittek oda, bár kevés cseh akart odaköltözni. Még az 1950-es évek elején is voltak lakatlan részek, és lopás, alkoholizmus, verekedés volt jellemző. Ekkor a kormány megtisztította a romoktól egy 2 km-es sávot a határ mentén, majd egyre szélesítette a sávot. Nem akarta, hogy a határ másik oldaláról a külföldiek azt fényképezhessék, milyen düledező, elhanyagolt a szocialista Csehszlovákia. Hiány volt orvosból, tanárból, nem voltak kulturális szervezetek, néhol még elegendő élelmiszer és ruha sem. A kormány befektetésekkel próbálkozott, de a támogatás csak a városokba jutott el, és a felülről kiinduló szervezéssel nem tudták megállítani a hanyatlást. Még 1966-ban is azt írták a *Dialog*-ban: a lakosság nem érzi otthonának a mérgező levegőjű, hanyatló határvidéket; sok az öngyilkos, az alkoholista, a bűnözés és a válás. *Vladimír Karfík* újságíró kétségbe vonta, hogy a szénbányászat több nyereséget hozott, mint amennyit a környezet és az emberi közérzet tönkretételével vesztek. *Jan Kren* arról írt, hogy az elüldözött magasan képzett embercsoportot nagyon nehéz pótolni. A kormány Csehszlovákiának 1968-as lerohanása után megpróbálta elhárítani a bírálatokat. A Szabad Európa Rádió adásait az imperializmus támadásainak minősítette. Két gazdaságtörténész 1980-ban leszögezte, hogy a határvidék integrálása sikeres volt. Az emberek otthontalanság érzésével nem foglalkoztak.

A csehek és a szudétanémetek egyaránt a materializmust okolták a rezsim erkölcsi és társadalmi hibáiért. *Ján Mlynárik* szlovák történész azt írta, a kitelepítéssel „a cseh nemzet veszélybe sodorta a jövőjét” (167.). Hat disszidens *Bohemus* álnév alatt megírta, hogy az elűzés a Szudétaföldet félig pusztasággá tette. *Petr Příhoda* úgy vélte, Csehszlovákia feláldozta az erkölcsöt és a természetet a termelés oltárán. *Václav Havel* libereci dácsájában 1967-től vitákat rendeztek Szudétaföld gondjairól. A vitákból az Amerika Hangja és a Frankfurter Rundschau is közölt részleteket. Mlynárik német újságoknak kijelentette, Csehszlovákiának nem sikerült az üres helyek betelepítése. 1981-ben a Charta 77 kimondta, hogy összefüggés van a társadalmi hanyatlás és a környezetrombolás között. Egy külföldre csempészett

levelük részleteit 1984-ben több nyugati újság és a SzER közölte. A szerzők megállapították, hogy Csehszlovákia etnikai, vallási, és gazdasági sokfélesége helyébe zárt, barátságtalan enklávék léptek, amelyek fenyegetően viselkednek egymással. *Potocka, Heidegger* és *Husserl* filozófusok hatással voltak a Charta 77-esekre és Havelre. Bírálták a modern technológiát és a fogyasztás hajszolását. Havel úgy látta, az államok elgépiesednek, az ember statisztikai adattá, szavazóvá, fogyasztóvá válik (Politika és lelkiismeret, 1984). Havel felfogása lett az alapja a „high modernism”-ot kritizáló *David Harvey* és *James Scott* munkásságának. Havel a természetben élő családi farm életmódját tartotta ideálisnak (Havel: Asanace, 1987). Ezek a gondolatok megjelentek az amerikai újbaldalon és később Európában a zöldeknél. Prihoda szerint a városok elszakadtak „organikus” történelmi fejlődésüktől.

Eközben a határ német oldalán újjáélesztették a Heimat-gondolatot, a természet védelmét, a polgári tevékenységeket. A felmérések szerint a kitelepített németeknek alig 7 százaléka költözött volna vissza Csehszlovákiába. Már nem a korábbi identitásuk, hanem a helybeli Heimat érdekelte őket. A szülőföld újjáteremtése eredményes gyógymódnak bizonyult.

A szerző az utószóban a nosztalgia szerepét vizsgálja. Kiderült, hogy a sziléziai németeknek a nosztalgia hatalmas ösztönzést adott ahhoz, hogy Nyugat-Németországban felépítsék a közösségeiket, illetve hogy múzeumokkal, publikációkkal és társadalmi szerveződéssel megőrizték volt csehországi otthonuk emlékét. A nosztalgia az ő esetükben nem volt beteges jelenség. Ha a nosztalgia a visszahozhatatlan múlt és hely utáni sóvárgást jelenti, akkor viszont reakciós érzelem, amely területi revizionizmushoz vezethet. A németek eleinte valóban szerették volna visszakapni régi területeiket, de később már csak emlékezni akartak. Heimat-újságaik és könyveik segítségével közösséggé szerveződtek. *Paul Goodman* könyvei a modern társadalmak „elembertelenítő tendenciái”-ról, a technológia környezetromboló hatásáról szólnak. Szerinte minél kevesebb központi ellenőrzésre van szükség. Ez a baloldali liberalizmus elve. Havel szintén a helyi intézkedéseket szegezte szembe az állami bürokrácia

egységesítő hatalmával. A csehek egy Antikomplex nevű csoport segítségével dolgozzák fel történelmüket. Előadásokat szerveznek, kiadványokat készítenek. Az elvesztett Szudéta-föld című kiállításukon a táj régi és jelenkori állapotát mutatták be (2007). A németek ezrei látogatták a kiállítást a határon túlról. Kiadták németül is Petr Prihoda szamizdat könyvét a „Lost History”-t (1985). Mindezzel a felelősséget akarták felébreszteni mindkét népben a volt Szudéta-föld iránt. Szerzőnk saját fiatalkori emlékét idézi fel egy amerikai kisvárosról, ahol a nagy, fedett üzletházak az ún. mallok lebontása után újra barátságossá tették a városközpontot. (Lásd *Jane Jacobs The Death and Life of Great American Cities*, 1961.) Az Antikomplex csoport tagjai újjáindítják az életet, beültetik erdővel a lepusztult hegyeket, nyitott bányatárnákat, restaurálják a műemlékeket, szobrokat. A csehek és németek közösen helyreállították Hnévnicében az I. világháborús romos emlékkápolnát, hogy évenként együtt emlékezzenek megszenvedett múltjukra.

Eagle Glassheim mélyszélességgel írta le a kitelepített németek és a helyükbe költöztetett csehek történetét, valamint azt a tragikus környezetrombolást, amit a kommunizmus erőltetett iparosítása okozott a volt Szudéta-vidéken. Olyan rendszer volt ez, amelynek nem az ember volt a fontos, hanem a haszon, ezért okozott súlyos szenvedéseket. A szerző az 1940-es évektől a kommunizmus bukásáig, és a ma is érzékelhető következményekig vezeti el az olvasót. Rámutat, hogy a túlfeszített modernizálás nem csak a kommunizmust jellemezte, de mindenütt romboló következményei voltak. A könyvben 18 oldalnyi bibliográfia és pontos mutató található, valamint számos fénykép szemlélteti a határvidéken végbement pusztulást.

Eagle Glassheim: *Cleansing the Czechoslovak Borderland - Migration, Environment, and Health in the Former Sudetenland*, (A csehszlovák határvidék megtisztítása – migráció, környezet és egészség a korábbi Szudéta-földön) Pitt Series in Russian and East European Studies, University of Pittsburgh Press, 2016. 275 o. ISBN 13: 978-0-8229-6426-1

Fodor Mihályné